

Ks. prof. dr hab. Marek Tatar
Instytut Nauk Teologicznych
Zakład Teologii Systematycznej Katedra Mistyki
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ
o. mgr lic. Błażeja Strzechmińskiego OFMCap
„DUCHOWOŚĆ WACŁAWA NOWAKOWSKIEGO – POLSKIEGO
KAPUCYNA XIX STULECIA”

Napisanej na seminarium z teologii duchowości
pod kierunkiem o. prof. dr hab. Dariusza Kasprzaka OFMCap
Kraków 2020

Sanguis martyrum – semen christianorum – te słowa Tertuliana (*Apologia* 50, 13) współbrzmiają z określeniem męczenników przez św. Cypriana jako *Collega passionis cum Christo* (*List* 31, 21). Sięgając do Thayer's Greek Lexicon (<http://biblehub.com/greek/3144.htm>) znajdujemy wyjaśnienie, że gr. μάρτυρ (martyr), łac. *martyr*, oznacza świadka. W zależności od kontekstu biblijnego, może mieć potrójny wymiar: prawny, historyczny oraz etyczny. Postawa czytelnego świadka jest konsekwencją radykalizmu ewangelicznego wynikającego ze słów Jezusa Chrystusa: „...będziecie moimi świadkami w Jerozolimie i w całej Judei, i w Samarii, i aż po krańce ziemi” (Dz 1, 8). Prawda o rozwoju życia chrześcijanina, ukierunkowanego na świętość, które jednocześnie staje się świadectwem, jest jedną z zasadniczych w całej historii Kościoła. Cały przekaz Objawienia a także wszelkie działania Kościoła również przyjmują formę świadectwa. Fakt ten znalazł swoje odzwierciedlenie w nauczaniu Kościoła katolickiego o powszechnym powołaniu do świętości zawartym w dokumentach Soboru Watykańskiego II (KK 39) oraz dojrzewaniu do postawy świadka (DA 6; DM 20; KDK 21). *Katechizm Kościoła Katolickiego* prawdę tę wyraża podkreślając, że: „Wierność ochrzczonych jest podstawowym warunkiem głoszenia Ewangelii i misji Kościoła w świecie. Orędzie zbawienia powinno być potwierdzone świadectwem życia chrześcijan w celu ukazania ludziom mocy jego prawdy i oddziaływania” (2044). Szczęólnego znaczenia oraz wartości nabiera świadectwo życia osób konsekrowanych, którzy winni „...starać się o to, by wytrwać i wznieść się wyżej w tym powołaniu, do którego wezwał ich Bóg, celem przysporzenia świętości Kościołowi, na większą chwałę jedynej i niepodzielnej Trójcy, która w Chrystusie i przez Chrystusa jest źródłem i początkiem wszelkiej świętości” (KK 47). Rozwinięciem tej myśli jest nauczanie św. Jana Pawła II, który mówiąc o życiu konsekrowanym zaznaczył, że osoby te winny troszczyć się o „nieustanne pogłębianie świadomości, że zostały powołane i wybrane przez Boga, a więc Jemu winny podporządkować całe swoje życie i ofiarować wszystko, czym są i co mają, uwalniając się od przeszkód, które nie pozwalają im bez wahania odpowiedzieć Bogu pełną miłością” (VC 25). Należy zatem stwierdzić, że postawa świadka odzwierciedla stan jedności oraz zależności człowieka od Boga, który wynika z dynamiki rozwoju miłości. Świadek zatem, jak twierdzi kard. J. Ratzinger, musi być „kims”, które poprzedza jego

działalność. Ta tożsamość wynika ze stanu zjednoczenia z Jezusem Chrystusem. Takie rozumienie wskazuje dopiero na charakter oddziaływania, które Kardynał systematyzuje podkreślając, że: a) „Świadek musi Jezusa kochać”, b) „musi wypełniać zadania pasterza”; c) „naśladowanie należy do posługi ucznia – ta posługa jest drogą” (*Opera omnia. Głosiciele słowa i służą waszej radości*, Lublin 2012, s. 471).

Nakreślony sposób widzenia świadka w pełni odnosi się do niezwykle bogatej osobowości, która stała się przedmiotem dysertacji doktorskiej przez o. Błażeja Strzechmińskiego dotyczącej zakonnego współbrata z XIX wieku o. Wacława Nowakowskiego. Rozwijanie historii duchowości i sięganie do jej bogactwa jest jedną z głównych dziedzin tego kierunku naukowo-badawczego. Należy podkreślić, że nie chodzi w niej jedynie o precyzyjny opis faktograficzny, który jest niezmiernie istotny. Ten kierunek teologii duchowości dotyka o wiele cenniejszej rzeczywistości, ponieważ odsłania relację człowieka do Boga w bardzo konkretnym kontekście kulturowym, politycznym, społecznym itd. Innymi słowy jest to studium nad udzielaniem się Boga człowiekowi odsłaniające sposób w jaki staje się on „uczestnikiem Bożej natury” (por. 2P 1, 4) a także rzeczywistym dzieckiem Boga (por. 1J3, 1).

1. Metodologiczne aspekty rozprawy

Podjmując ocenę rozprawy w tym kontekście, Recenzent stawia pierwsze i dość zasadnicze pytanie dotyczące jej celowości a także oryginalności wnoszącej pewne bogactwo do całościowego dorobku teologicznego oraz historycznego Kościoła powszechnego a także Kościoła w Polsce. Jak sygnalizuje we wprowadzeniu Doktorant, na podjęcie decyzji dotyczącej wyboru tematu posiadała wpływ lektura pracy doktorskiej o. K. Gadacza *Wacław Nowakowski. Monografia* z roku 1950 (s. 41). Jest to opracowanie historyczne, i jak wyjaśnia Autor, pozostawał poważny brak na gruncie teologii (s. 43). Dalsze argumenty dotyczą źródeł („prawie sto tytułów”; 2300 listów – s. 42) i pozwalają myśleć, że powyższe opracowanie nie jest kompletne i dlatego domagało się nowego, uwzględniającego dotychczasowy dorobek, ale szczególnie podejmującego wymiar teologiczny. Cenne jest także wskazanie na poważny brak opracowań dotyczących o. Wacława Nowakowskiego na gruncie teologii duchowości (s.44). Autor swoją pracą naukowo-badawczą niejako chce wypełnić tę poważną lukę. Należy zatem stwierdzić, że argumentacja Doktoranta nie pozostawia wątpliwości, iż tak bogata osobowość, jaką był o. Wacław Nowakowski oraz jego spuścizna jest bardzo trafnym wyborem odsłaniającym bogactwo polskiej i kapucyńskiej szkoły duchowości.

Na podkreślenie zasługuje niezwykła umiejętność Autora pogodzenia w opracowaniu aspektów historycznych oraz teologicznych. Bez wątpienia dysertacja jest znakomitym opracowaniem od strony historycznej, jednakże mamy także do czynienia z niezwykle bogatym materiałem teologicznym wynikającym z dzieł oraz korespondencji o. Wacława. Praca została oparta na bardzo bogatych źródłach. Zostały one podzielone ze względu na archiwa, w których się znajdują. Łącznie jest to 12 stron bibliografii rozprawy. Następnie Autor wykazuje ogromną ilość źródeł publikowanych (8 stron). Bez wątpienia mamy do czynienia z opracowaniem pionierskim i nowatorskim. W związku z tym konieczne było wybranie odpowiednich metod naukowo-badawczych, by takie bogactwo zostało właściwie i solidnie zaprezentowane. Z tego względu znajdujemy w pracy odwołanie do dokumentów

Kościola, dokumentów zakonu, literatury bibliograficznej (może lepiej jednak używać określenia „literatura przedmiotu”), literatury pomocniczej, słowników, encyklopedii oraz współczesnych nośników wiedzy tj. źródeł internetowych. To niezwykle imponująca bibliografia obejmująca 34 strony wydruku komputerowego. Samą kompilację metod Doktorant prezentuje i omawia we wstępie na s. 44-45. Stwierdza, że została zastosowana metoda historyczna ze względu na biografię o. Wacława a także kontekstu historycznego, społecznego, politycznego oraz ekonomicznego w jego życiu i działaniu. Następnie bardzo słusznie mówi o krytycznej analizie źródeł prowadzącej do syntezy. Bez wątplenia racją jest to, że jest to metoda „właściwa teologii duchowości” (s. 45) ale należy zaznaczyć, że nie jest to dość precyzyjne, ponieważ praca w przeważającej części należy do historii teologii duchowości i analiza jej treści wskazuje na zdecydowaną przewagę treści historycznych.

Analizując dysertację liczącą 374 strony znormalizowanego wydruku komputerowego, pod kątem poprawności metodologicznej, należy zwrócić uwagę na jej konstrukcję, która wynika w sposób bezpośredni z pracy nad badanymi źródłami. Układ pracy jest następujący: wykaz skrótów, bibliografia, wstęp, cztery merytoryczne rozdziały oraz zakończenie. Na podkreślenie zasługuje niezwykle precyzyjne i kompletne wprowadzenie. Zawiera wszystkie konieczne elementy ze szczegółową prezentacją przesłanek podjęcia problemu badawczego, doskonałą prezentacją źródeł a także dotychczasowego dorobku w tym względzie oraz szkicu planu pracy naukowej.

Pierwszy rozdział posiada charakter biograficzny. Szczegółowa prezentacja historyczna oparta na solidnych źródłach odsłania drogę wielopłaszczyznowego i wielokierunkowego rozwoju o. Nowakowskiego. Ta bardzo bogata część historyczno-biograficzna jest w tym wypadku wymogiem, ponieważ, jak zauważa Doktorant, jego życie, patriotyzm, podjęcie charyzmatu zakonnego i jego realizacja nie są znane. W ten sposób poznajemy go jako niezwykle realistycznego i radykalnego naśladowcę Jezusa Chrystusa.

Druga część dysertacji koncentruje się wokół patriotyzmu o. Wacława Nowakowskiego, który ukierunkowany jest na „dwie ojczyzny” (s. 121). Bardzo charakterystyczne jest połączenie miłości do Polski znajdującej się w tragicznej sytuacji rozbiorów oraz miłości do „ojczyzny niebieskiej”. W ten sposób Doktorant trafnie ukazał niesprzeczność a wręcz komplementarność tych dwóch wymiarów. Z charyzmatu kapucyńskiego wynika również patriotyzm widoczny w każdej przestrzeni jego życia oraz działania a także jego duchowość maryjna, która w rozdartej Polsce odgrywała znaczącą rolę.

Zasadniczy charakter duchowości, który wynika z postawionego problemu znajduje się w rozdziale trzecim. Zawiera on charakter oraz drogi rozwoju miłości o. Nowakowskiego do Boga. Należy podkreślić, że pewne elementy duchowości znajdują się także w części drugiej oraz czwartej. Jednakże ten rozdział prezentuje charyzmatyczne życie o. Wacława, zesłańca-sybiraka, kapucyna, kapłana, formatora i pedagoga. Wszystko to ma zakorzenienie i oparcie w dynamice rozwoju miłości ku Bogu poprzez oddanie Jezusowi Chrystusowi. Jest to wypełnienie pierwszej części chrystusowego przykazania miłości.

Rozdział czwarty jest pewną kontynuacją poprzedniego rozdziału i odnosi się do miłości bliźniego. Miłości ku Bogu znajduje swoje urzeczywistnienie w rzeczywistej miłości człowieka. Doktorant charakteryzując tę postawę, określił o. Nowakowskiego mianem „Dobry pasterz”, ponieważ możemy odkryć charakter miłości czynnej ukierunkowanej na współbraci Sybiraków, penitentów oraz szeroką gamę przyjaciół.

Dopełnieniem całości dysertacji jest znakomite zakończenie zawierające kompetentne wykazanie wyników pracy naukowo-badawczej. Jednocześnie Autor wskazuje na możliwości dalszego prowadzenia prac w tym zakresie.

Z punktu widzenia metodologicznego należy pokreślić bardzo logiczny i pod każdym względem poprawny układ pracy. Zdaniem recenzenta należałoby przemyśleć przeniesienie paragrafu 4.2 do rozdziału trzeciego ze względu na uświęcający charakter spowiednictwa i kierownictwa duchowego, który, co prawda zawiera miłość bliźniego, ale przede wszystkim opiera się na miłosiernej miłości Boga. Należy pokreślić bardzo logiczne, spójne oraz niezwykle konsekwentne prowadzenie analiz w poszczególnych paragrafach. Ta konsekwencja uwidacznia się przede wszystkim w niezwykle ważnych wprowadzeniach do podejmowanego zagadnienia, uwzględniających bardzo szeroki kontekst a także w podsumowaniach poszczególnych części. Wydaje się że w niektórych miejscach dobrze byłoby podjąć nieco szerszą analizę wypowiedzi o. Wacława, nie pozostając jedynie na cytowaniu (np. s. 326-328). Również nieco zabrakło recenzentowi odniesienia do teologii życia konsekrowanego czasów o. Wacława a także pewnej aplikacji do współczesności.

2. Merytoryczna wartość dysertacji

Analiza zaprezentowanej do recenzji rozprawy doktorskiej o. Błażeja Strzechmińskiego już w części dotyczącej metodologii wykazała jej bogactwo a także znaczenie na gruncie polskiej historii duchowości. Zagłębiając się w treść przedstawionego materiału badawczego należy stwierdzić, że redukcja tego dorobku jedynie do obszaru Polski byłoby nieprawdziwe i niesprawiedliwe. Należy zaznaczyć, że życie i działalność o. Wacława Nowakowskiego – Sybiraka jest do głębi przeniknięte duchowością Ordo Fratrum Minorum Capuccinorum. Zatem wpisuje się w całą szkołę duchowości tej charyzmatycznej formy życia konsekrowanego, które swój początek bierze z życia i radykalizmu ewangelicznego Mateusza z Bascio OFMObs (1494-1552). Znalazła ona swoje miejsce i zagościła na terenach Polski od 2 poł. XVI w. Jest to duchowość wyrosła z pragnienia zachowania i wiernego oraz radykalnego praktykowania reguły franciszkańskiej. Wskazując na charakterystyczne cechy tejże duchowości, idąc za o. prof. R. Prejsem, na którego dorobek powołuje się Doktorant, należy podkreślić, że do kluczowych należą: medytacja głównie skoncentrowana na Męce Pańskiej, oraz rzeczach ostatecznych, surowe umartwienia i przyjmowanie upokorzeń, surowy tryb życia z naciskiem na radykalne ubóstwo. Jak twierdzi O. Prejs, soborowa odnowa życia konsekrowanego ukierunkowała duchowość kapucyńską na powrót do źródeł, wśród których znajduje się apostołska praca wśród skazańców, chorych oraz osób zagubionych. Ta dość ogólnie zaprezentowana charakterystyka jest konieczna dla właściwego odczytania życia i działalności o. Ludwika Nowakowskiego. Z tego względu Autor rozprawy bardzo słusznie w pierwszym rozdziale prezentuje bogatą biografię XIX wiecznego kapucyna Sybiraka. Rozdział ten posiada charakter wybitnie historyczno-biograficzny. Autor dysertacji poddaje analizie życie o. Wacława w sposób bardzo szczegółowy i jednocześnie wyjaśniający nieścisłości historyczne np. problem właściwej daty a także miejsca urodzin (s. 49). Prezentując poszczególne etapy rozwoju, Autor wręcz z „apteczną” dokładnością i wnikliwością stara się nakreślić obraz przyszłego skazańca oraz kapucyna. Bardzo cenne jest ujęcie całej biografii z kontekście rodzinnym, narodowym, patriotycznym. Przede wszystkim

zauważamy z lektury dysertacji kluczowe momenty dla życia o. Wacława takie jak studia na Kijowskim Uniwersytecie Imperatorskim św. Włodzimierza i wszystkie okoliczności wpływające na jego dojrzewanie (s. 52-57), praca jako bibliotekarza odsłaniająca jego zdolności literata, historyka oraz bibliografa – szczególne znaczenie współpracy z Konstantym Świdzińskim (s. 59-62), zatrudnienie w Warszawskiej Bibliotece Publicznej. Kolejnym przełomowym wydarzeniem było wstąpienie Edwarda Nowakowskiego do kapucynów w okolicznościach bardzo trudnych dla życia zakonnego ze względu na kasatę klasztorów przez władze rosyjskie (s. 67). Autor rozprawy bardzo sprawnie wyjaśnia i rozwiązuje problem chwilowego opuszczenia nowicjatu przez E. Nowakowskiego i okoliczności jego powtórzenia (s. 59-70). Istotnym wydarzeniem dla młodego kapucyna były studia w Warszawie a także zaangażowanie patriotyczne, które miało swój początek jeszcze przed podjęciem życia zakonnego: sympatie związane z obozem „czerwonych”, patriotyczna aktywność akademicka w Warszawie wraz z bratem Karolem (s. 72-83). Analizując patriotyczny wymiar biografii o. Wacława, Doktorant potrafi bardzo krytycznie odnieść się do niektórych wydarzeń, np. dotyczących powstania styczniowego (s. 81-82), co świadczy o jego warsztacie naukowym. Nie mniej jednak odegrało ono bardzo istotną rolę w życiu kapucyna. Bez wątplenia kluczowym wydarzeniem, które w opinii Autora dysertacji, odegrało istotną rolę a także rzutowało na dalsze losy o. Wacława, było zesłanie. Drobiazgowa analiza aresztowania i okoliczności jemu towarzyszących a także drogi zesłańca (Irkuck, Usola, Tunka, Ustiuga) odsłaniają charakter przeżywania przez niego tego doświadczenia. Jednocześnie Doktorant bardzo sprawnie prezentuje współtowarzyszy jego niedoli, wśród których znajdował się Zygmunt Szczęsny Feliński (s. 95). Niezwykle interesująca jest ta charakterystyka, ponieważ bardzo realistycznie możemy wniknąć w los polskiego duchowieństwa zesłanego na katorgę. Bardzo ważną datą jest rok 1875, ponieważ jest to moment dotarcia o. Wacława do Krakowa oraz możliwość powrotu do życia zakonnego. Doktorant sprawnie wyjaśnia wszystkie okoliczności z tym związane a także zawiłości wynikające w kontekście politycznego (wyjazd do Poznania, próba wstąpienia do trapistów, praca w zakładzie wychowawczym w Krakowie, wyjazd do Lwowa, wyjazd do Włoch). Wszystko to związane było związane ze staraniem o dyspensę. Powrót do Sędziszowa i podjęcie drugiego nowicjatu (problem ze złożeniem ślubów uroczystych), jak Autor wyjaśnia, odsłania osobowość bardzo pokornego, prostego i posłusznego o. Wacława (s. 103). Należy przyznać, że Doktorant bardzo dogłębnie poznał i zaprezentował wszystkie zawiłości związane z problemem profesji solennej, która ostatecznie miała miejsce 28.01.1880 (s. 106). Dalsze losy o. Wacława to droga do kapłaństwa oraz zaangażowanie w pracę duszpasterską oraz naukowo-pisarską aż do momentu śmierci 09.01.1903, która, jak określa Autor dysertacji, związana jest z opinią świętości (s. 111).

Jak stwierdza Doktorant, E. Nowakowski godził w swoim życiu miłość do Boga do ojczyzny a także literatury i historii (s. 117). Drugi rozdział pracy nakreśla jego duchowość w kontekście relacji do Ojczyzny. Jest to bardzo ciekawe ujęcie ponieważ opracowując od strony teologicznej bardzo często ujmuje się miłość do Ojczyzny jako owoc rozwijającej się miłości do Boga. Autor nieco wraca do nakreślenia kontekstu historycznego po to by wykazać duchowość o. Wacława jako człowieka dwóch ojczyzn (s. 121). Jak wynika z przeprowadzonych ze znakomitym skutkiem, analiz te dwie rzeczywistości nie pozostają wobec siebie w sprzeczności ale są komplementarne. Bardzo głęboki patriotyzm kształtujący

się w doświadczeniach narodu uwidacznia się w dość wizjonerskim postrzeganiu Polski (s. 124), która przetrwała jako naród. Właśnie ten ostatni narodowy akcent jest kluczowy, ponieważ odsłania fundamenty aksjologiczne postaw patriotycznych. Jednocześnie, jak wynika z pracy, w przypadku o. Wacława bardzo ważne było łączenie sprawy narodowej z wyznawaną wiarą w perspektywie providencjalnej (s. 128). W ten sposób o. Wacław odnosi się do bardzo ścisłego związku polskość i katolicyzmu. Właśnie tym kontekście jego pisma prezentują analizę wydarzeń z historii Polski w relacji do wierności Kościołowi. Niezwykle cenne jest wykazanie przez Doktoranta, że patriotyzm w ujęciu o. Nowakowskiego posiada charakter męczeństwa. Oznacza to, że nie może on być pozbawiony elementu religijnego i duchowego. Jak wynika z treści pracy, wiązał tę wartość życia z czwartym przykazaniem (s. 136). Z tego względu konieczne jest uwzględnienia poświęcenia aż do tracenia życia czyli decyzji o męczeństwie. Równie cenne jest pokreślenie wartości ojczyzny, za papieżem Piusem V iż jest ona swoistą „relikwią” (s. 140). Taka postawa pozwoliła przyjąć prześladowanie, zachowując miłość nieprzyjaciół, która nie kwestionuje walki o wolność (dość ciekawa egzemplifikacja poprzez postacie Katarzyny II oraz cara Pawła I – s. 145). Obok poświęcenia i cierpienia dla ojczyzny katolicki patriotyzm, jak wykazuje Doktorant, zawiera uczciwą i solidną pracę dla niej. Jak wynika z opracowania, o. Wacław jest doskonałym przykładem. Jego wkład to praca pisarska, działalność naukowa. Dysertacja zawiera bardzo dobre uzasadnienie tejże tezy wskazując na różnorodność obszarów działania kapucyna w tym względzie. Pomimo rozgrabienia fizycznego Ojczyzna istnieje w jej historii, literaturze, religijności oraz kulturze. Bibliografia źródłowa pracy bardzo dobrze odzwierciedla jego duchowość w tym względzie. Kolejną przestrzenią, która wraz z rozwojem duchowym buduje właściwy patriotyzm jest kształtowanie sumień i postaw moralnych (s. 166). Pada w tym kontekście istotne stwierdzenie, że służba Ojczyźnie jest służbą Bogu. Dla o. Wacława ta tożsamość jest niekwestionowalna. Niezwykle interesujące, zwłaszcza w odniesieniu do współczesności, jest to że Sybirak widzi to kształtowanie w dziennikarstwie, piśmiennictwie o charakterze historyczno-narodowym, trosce o rodzinę, edukacji, w rozwoju wiary. Wydaje się, że w tym kontekście punkty odnoszące się do maryjności są pewnym dodatkiem i właściwie winny znaleźć się w następnym rozdziale. Jednakże analiza zawartej w nich treści wskazuje na to, że o. Wacław widzi bardzo głęboki związek polskość, patriotyzmu oraz narodowej maryjności (s. 174). Szczególne znaczenie posiada Jej „Królowanie”, które zakorzenione jest w historii Polski (Lwów, Wilno, Białynicze, Jasna Góra, Berdyczów, Rokitno). Należy przyznać, że ta polska duchowość maryjna kształtująca tożsamość narodową jest jedną z najbardziej charakterystycznych cech. Sam o. Nowakowski, jak prezentuje Autor dysertacji, ułożył w tym duchu *Modlitwę za Ojczyznę* (s. 181). Obok narodowej duchowości maryjnej istotne miejsce odgrywa, w rozwoju duchowym poprzez kształtowanie sumień, pobożność osobista. Jak wynika z rozprawy ważną rolę spełniło ogłoszenie dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP (1854) a także objawienia w Paryżu, la Salette, Lourdes i Gietrzwałdzie. O. Wacław wykazuje, że w XIX wiecznej kulturze nasyconej racjonalizmem i niewiarą mamy do czynienia z nadzwyczajnymi wydarzeniami maryjnymi (s. 182). Sam wyróżniał się pobożnością maryjną, jak zauważa Doktorant i uzasadnia tę tezę poprzez osobiste jego doświadczenia a także poprzez jego bardzo bogatą publicystykę na ten temat oraz kolekcjonerstwo (2623 obrazy – s. 191).

Trzeci rozdział dysertacji, jak zostało wspomniane już w niniejszej recenzji, jest szczególnym ze względu na wartości ściśle teologiczne, ponieważ w sposób bezpośredni odnosi się do miłości Boga. Jak słusznie twierdzi Doktorant, koncentrując się również na elementach historycznych, należy uwzględnić kontekst antykatolickich trendów XIX wieku a także specyfikę religijności i pobożności polskiej wynikającej z sytuacji geopolitycznej, a także okresów przed i po powstaniu styczniowym (1863). Chodzi przede wszystkim o odnowę religijno-narodową, która znalazła swój impuls na emigracji (A. Mickiewicz, szkoła zmartwychwstańcza) oraz po powstaniu rozwój pozytywistycznego i konsekwentnego katolicyzmu (s. 201). W tym okresie mamy do czynienia z takimi osobowościami, jak Rafał Kalinowski, Albert Chmielowski. W takich okolicznościach urzeczywistniało się rozeznanie i realizacja powołania o. Wacława. Nakreślając historię pobytu i znaczenia kapucynów w Polsce, Autor pracy omawia historię powołania o. Nowakowskiego. Niestety nieco powraca do treści i faktów historycznych, które pojawiły się już w części biograficznej (s. 204-205). Jednakże znajdujemy także wyjaśnienie pewnych podstaw teologicznych powołania tj. życie przykazaniami oraz radami ewangelicznymi w sposób radykalny. Bez wątpienia został podkreślony nadprzyrodzony charakter powołania jako *vocatio Dei* oraz ofiarnicze poświęcenie człowieka, będące odpowiedzią na nie. Ujęcie o. Wacława bardzo wyraźnie wskazuje na to, że rozumie je w sposób niezwykle radykalny, tzn. prowadzący do wolności od siebie aby całkowicie należeć do Boga, nie tracąc własnej tożsamości (s. 207). W tym duchu ofiarniczości rozumiał śluby zakonne, ascezę i umartwienie, poświęcenie apostołskie dla innych. Wszystkie te elementy Doktorant znakomicie wyjaśnia uzasadniając konkretnymi faktami z życia kapucyna – Sybiraka. Zgodnie z duchowością franciszkańską wyjątkowe znaczenie w jego rozwoju duchowym znajduje medytacja (s. 221), życie w duchu pokuty, które rozumiał jako umartwienie ciała i zmysłów przy pomocy współczesnych mu środków (s. 226), życie we wspólnocie zakonnej oraz naśladowanie św. Franciszka. Życie zakonne o. Wacława związane było z życiem kapłańskim. Również w tym wypadku Autor pracy nakreślił bardzo szeroki kontekst historyczno-społeczny oraz zakonny. Podkreślając jego drogę studiów teologicznych, akcentuje przyjęcie święceń a także sposób rozumienia kapłaństwa jako *in persona Christi* (s. 235). W przeprowadzonej analizie przede wszystkim znajdujemy bardzo mocne podkreślenie wymiaru apostołskiego kapłaństwa a nieco brakuje wykazania wpływu tego sakramentu na samo życie kapucyna. Zostały w pracy zaakcentowane takie istotne elementy związane ze sprawowaniem kapłaństwa, jak sprawowanie Najświętszej Ofiary, która jest zjednoczeniem ofiary Chrystusa i kapłana (s. 238) a jednocześnie to fundament życia i uświecania człowieka oraz Liturgia Godzin traktowana zgodnie z duchowością kapucyńską jako wierność w służbie Bogu. Autor podkreśla szczególną troskę o. Wacława o tę formę modlitwy Kościoła ale przede wszystkim prezentuje jej praktykę. Istotną rolę, jak wynika z pracy, odgrywał w życiu kapucyna kult Chrystusa w różnorodności nabożeństw oraz świętych, ze szczególnym uwzględnieniem charyzmatycznej czci kapucynów skierowanej ku Matce Bożej. Niezwykle cenne, jako egzemplifikacja, jest umieszczenie w tym kontekście treści omawiającej przykłady kapłanów oraz biskupów zesłańców, którzy jak wynika z rozprawy odegrali w jego życiu wybitną rolę (L. Godlewski, I. Polkowski, A. Sipajło, B. Mańkowski, K. Borowski, A. S. Krasieński, P. Rzewuski, A. Dunajewski, I. Hołowiński). Pośród elementów odślaniających duchowość o. Nowakowskiego znajduje się jego przepowiadanie. Już zostało wspomniane, że Autor

dysertacji wiele miejsca poświęcił omawiając jego działalność publicystyczną, jednakże kaznodziejstwo posiada inną kategorię duszpasterzowania a także formowania. Jest to dość charakterystyczny rys w duchowości kapucyńskiej. Doktorant podkreśla niezwykle aktywność kapucyna zarówno wobec wiernych świeckich, jak również kapłanów, zakonników oraz sióstr zakonnych. Jak wynika z rozprawy, ta gorliwość została związana z solidną pracą nad przygotowaniem poprzez modlitwę i rozmyślanie. Jego kaznodziejstwo jest proste a jednocześnie bardzo wymowne i w wymaganiach radykalne (s. 261). Ta posługa łączy się w sposób organiczny z posługą rekolekcyjną. Z pracy wynika jego bardzo niezwykle powiązanie z posługą karmelitom w Czernej. To swoista wymiana zakonnych dóbr duchowych i intelektualnych. Jego rekolekcje skierowane były także do kapłanów, sióstr zakonnych oraz wiernych. Wszystko to jest dowodem, że o. Nowakowski był znakomitym mówcą, znajdującym adekwatne do okoliczności treści, które pozostawały zarówno w sercach, jak i umysłach słuchaczy. Nie bez znaczenia, jak wynika z pracy, pozostała jego posługa jako katechety. Autor pracy wykazuje poszczególne miejsca tej posługi, podkreślając, że w potrafił w niej właściwie odczytać okoliczności i wyzwania. Jego praca była odpowiedzią na zagrożenia ateizacji oraz demoralizacji. Posługiwał się publikacjami w swojej pracy katechetycznej, wskazywaniem na wzorce i ideały świętych oraz błogosławionych (s. 280), działaniami ascetycznymi. Jego autentyczność, gorliwość, solidność, jak wynika z przeprowadzonych analiz, owocowała przede wszystkim kształtowaniem sumień i postaw ale znajdowała wyraz w uznaniu zewnętrznym (s. 282-284).

Ostatni rozdział dysertacji, zgodnie z przykazaniem miłości (por. Mt 22, 37-40), koncentruje się na drugiej jego części, czyli miłości bliźniego. Jak zaznacza o. Błażej Strzechmiński, jest to element nowatorski pracy, ponieważ nie posiada systematycznego opracowania (s. 289). Jak wynika z przyjętego porządku pracy na pierwszym miejscu zostali umieszczeni współtowarzysze zesłania. Niemalże każda analiza poszczególnych wątków życia o. Wacława przeniknięta jest tym doświadczeniem. Odślania się jego wrażliwość nie tylko w okresie zesłania ale także wobec powracających zesłańców do Krakowa. Dawny zesłaniec i współtowarzysz stał się ich duszpasterzem w „Przytulisku” (s. 292). Ta działalność rozszerza się poprzez korespondencję, modlitwę a także podtrzymywanie kontaktów, pomimo pozostawania w klasztorze. Spełniał także wobec nich tzw. „ostatnią ziemską posługę” sprawując obrzędy pogrzebowe. Można stwierdzić, że pozostawał dla nich do końca współbratem, który okazywał im miłość, życzliwość, otwartość i autentyczną gościnność. Według o. Nowakowskiego to siła miłosiernej miłości, która nie oczekuje wdzięczności. Możemy zatem mówić o czystej miłości do bliźniego zbudowanej na miłości nadprzyrodzonej i z niej wynikającej (301). Taka postawa, jak wynika z dysertacji, cechowała go także w konfesjonale. Jak już zostało stwierdzone, zdaniem recenzenta ten paragraf winien znaleźć się w rozdziale trzecim. Nie mniej jednak biorąc pod uwagę tematykę tego rozdziału ma on również w tym miejscu swoje zastosowanie. Postawa heroicznego kapucyna, jak zauważa Autor, zrodziła konwersje agnostyków, protestantów a nawet żydów (W. Lutosławski, B. Szwarce, A. Hofmeister, R. Peterson, H. Oszanowska – s. 304). Niezwykle interesujący jest wątek dotyczący wyznawców religii mojżeszowej, u których doceniał patriotyzm (s. 305). Z pracy wynika, że był on, zgodnie z charyzmatem zakonnym, niezwykle spowiednikiem oraz kierownikiem duchowym dla wielu osób pochodzących z różnych warstw społecznych (W. Korfanty, A. Asnyk, W. Kossak, K. Estreicher), a także kapłanów, zakonników i sióstr

zakonnych. Autor bardzo drobiazgowo przytacza postaci penitentów, spośród należy wymienić choćby: A. Szeptyckiego, o. Rafała Kalinowskiego, o. Stanisława Załęskiego. Towarzyszył przy śmierci Aleksandrze Koźmińskiej – matce bł. Honorata. Właśnie w konfesjonale ujawniał się niezwykle charyzmat o. Wacława, który nie tylko przyciągał, ale jak wspomniano, rodził liczne konwersje. Można stwierdzić na podstawie rozprawy, że to była szczególnie przestrzeń miłosierniej miłości Boga skierowanej ku bliźniemu. Autor na tym fundamencie zaprezentował bardzo głęboką analizę teologiczną sakramentu pokuty i jego znaczenia w rozumieniu i praktykowaniu krakowskiego kapucyna. Szczególnie cenne jest podkreślenie posłuszeństwa w tym względzie, szczerości, ufności, właściwego przygotowania oraz szczerego żalu i zadośćuczynienia. Jak wynika z przytoczonych słów o. Wacława, kochał swoich penitentów, ale jednocześnie wymagał konkretnego działania. Oprócz posługi ściśle duszpasterskiej o. Nowakowski pozostawał w bardzo żywych przyjacielskich relacjach. Jak twierdzi Autor rozprawy, miał niezwykłą zdolność pozyskiwania przyjaciół (s. 329), wśród których znajdowali się ludzie wybitni ale także bardzo prości. Pośród osobowości, które po powstaniu styczniowym, posiadały wpływ na rozwój duchowy i patriotyczny są o. Rafał Kalinowski oraz br. Albert Chmielowski. Szczególnego znaczenia nabiera bardzo ścisła a równocześnie wymagająca przyjaźń z o. Rafałem Kalinowskim. O. Wacław bywał w Czernej głosząc konferencje, kazania i nauki. Jak wynika z rozprawy, korzyści z tej przyjaźni czerpali obydwaj wielcy ówczesnego okresu. Należy stwierdzić, że ta przyjaźń karmelity oraz kapucyna zbudowana była na głębokich wartościach ewangelicznych i zakonnych, rodząc różnorodne owoce. Te relacje trzech wielkich osobowości opierały się między innymi na tym, że br. Albert pomieszkiwał u kapucynów w Krakowie a jego o. Rafał Kalinowski był jego spowiednikiem (s. 341-342). Bardzo interesujący jest np. wątek dotyczący oblóczyn br. Alberta. Niestety, jak twierdzi Doktorant, nie jesteśmy w posiadaniu żadnej korespondencji pomiędzy br. Albertem a o. Wacławem (s. 343) ale przypuszcza, że ich związek był bardzo głęboki. Równie cenne są przyjacielskie związki o. Nowakowskiego z osobami ze środowisk patriotycznych oraz zesłańców (o. Józef Wasilewski). W pracy znajdujemy bardzo solidną prezentację i udokumentowanie jego kontaktów z A. Gllerem, B. Szwarce. Równie istotne są jego związki z ludźmi kultury i literatury, ponieważ charakteryzują jego osobę a jednocześnie odsłaniają jego wpływ na te środowiska. Należą do nich: Eustachy Heleniusz Iwanowski. Autor pracy zaznacza, że postać O. Nowakowskiego była inspiracją dla Lucjana Rydla, Stanisława Wyspiańskiego, Cypriana Kamila Norwida (s. 356-357). Interesujący jest wątek dotyczący dramatu S. Wyspiańskiego *Wyzwolenie* i związków z osobowością o. Wacława (s. 358). Nawiązując do świata luminarzy i artystów, Doktorant analizuje związki krakowskiego kapucyna z K. Estreicherem, Juliuszem Mieniem – fotografikiem i literatem, błogosławił liczne związki małżeńskie w tychże środowiskach, np. Józefa Unierzyckiego z Heleną Matejkówną. O. Nowakowski uczestniczył nabożeństwach żałobnych wybitnego Matejki.

Faktografia zaprezentowana w rozprawie i bardzo bogato udokumentowana przez Doktoranta a także analiza teologiczna wskazuje, że mamy do czynienia z wybitną osobowością nurtu patriotycznego, eklezjalnego oraz zakonnego XIX wieku. Z pełnym uznaniem należy podkreślić dorobek Autora dysertacji. Drobiazgowo rozpoznanie faktów, ich uszeregowanie a także udokumentowanie wymagało ogromnej pracy ale jednocześnie odsłania osobowość Doktoranta jako pasjonata. Bez wątplenia mamy do czynienia z dziełem, które od strony merytorycznej wnosi do polskiej i kapucyńskiej historii duchowości ogromny

wkład, i z wielkim powodzeniem zapełnia lukę w tym względzie, jak to postulował o. B. Strzechmiński uzasadniając podjęcie badań.

3. Ocena strony formalnej rozprawy

Lektura oraz analiza rozprawy zaprezentowanej przez o. mgr lic. Błażeja Strzechmińskiego OFM Cap prowadzi do stwierdzenia, że mamy do czynienia z pionierskim, ambitnym i bardzo dobrym dziełem. Należy zauważyć i podkreślić, że posiada ono jeszcze jeden bardzo ważny atrybut, tzn. odsłania mało znaną postać na gruncie historii duchowości w Polsce. Na podkreślenie zasługuje porządnie z obfitością materiału źródłowego, jak to zostało już zaznaczone, ale także z niezwykle bogatą faktografią i specyficzną terminologią XIX wieku. Należy także dodać, że Doktorant bardzo sprawnie i zarazem w pełni kompetentnie pogodził zarówno elementy typowe dla nauk historycznych z ujęciem teologicznym. Właściwe uchwycenie wymagało bardzo uważnego studium, jak również niezwykle dobrej znajomości obu dziedzin a szczególnie teologii duchowości. Praca została napisana językiem bardzo dobrym, jasnym i niezwykle komunikatywnym. To sprawia, że nie może być traktowana jako zamknięta w kategorii super spekulatywnej terminologii. Analiza poszczególnych zagadnień bardzo klarowna i posiadająca wzajemne logiczne powiązanie. To są czynniki powodujące, że lektura jest niezwykle interesująca i absorbująca. Na docenienie zasługują bardzo rozbudowane i bogate w treść przypisy. Może warto także przemyśleć przeniesienie niektórych treści z tekstu zasadniczego do przypisów, zwłaszcza te, które nie łączą się bezpośrednio z podejmowanym problemem. Jednakże trzeba stwierdzić, że przypisy są bardzo czytelne i konsekwentnie wykonywane. W kilku miejscach warto zwrócić uwagę ich uzupełnienie np. 64 (data), 209 w rozdz. III (tytuł źródła). Dokonując korekty przygotowującej rozprawę do publikacji, konieczna jest korekta literówek, np. s. 62, 84, 94, 95, 123, 128, 147, 169, 176, 215, 320, 339, 360, przypis 5. Warto również ujednolicić używanie czasu tam gdzie Doktorant używa czasu przeszłego i stosuje czas przyszły, np. s. 64, 88, 99, 168, 318. Pisząc „Kościół katolicki” dużą literę stosuje się tylko w wyrazie Kościół (s. 121), „Gorzkie żale” to tytuł więc piszemy dużą literą (rozdz. III, przypis 174). W kilku wypadkach można odwołać się do źródła wyżej cytowanego używając „tamże” (s. 92, 131, 136, 172, 185, 205, 206, 213, 216, 224, 226, 234, 236, 237, 238, 248, 258, 260, 261, 263, 265, 266, 267, 270, 273, 279, 281, 288, 301, 306, 314, 316, 318, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 341, 351, 352, 354, 356, 363, 365, 366). Recenzent uważa, że po naniesieniu bardzo drobnych i nielicznych poprawek praca powinna ukazać się drukiem. Z pewnością stanowi niezwykle cenne dzieło na gruncie historii duchowości chrześcijańskiej, odsłaniające bardzo bogate treści martyrologii polskiego duchowieństwa a także ich wkład w zachowanie i budowanie tożsamości narodowo-katolickiej. Analiza dysertacji prowadzi recenzenta do następujących postawienia pytań:

- 1. W jaki sposób Doktorant może uzasadnić twierdzenie zawarte na s. 136 „analogiczność męczeństwa” tych, którzy ostatecznie zachowali swoje życie do tych, którzy je stracili?**

2. W jaki sposób życie i świadectwo o. Wacława Nowakowskiego może wpływać na ciągle odnawianie charyzmatu Ordo Fratrorum Minorum Capuccinorum a także życia konsekrowanego w Kościele ?

Biorąc pod uwagę całokształt zaprezentowanej do recenzji rozprawy doktorskiej jej wielki profesjonalizm, pionierskość, erudycję Autora oraz solidność opracowania, końcowy wniosek brzmi: Rozprawa o. mgr lic. Błażeja Strzechmińskiego OFM Cap spełnia wszystkie wymogi metodologiczne, merytoryczne i formalne, stawiane przed dysertacją dokorską. Autor w pełni zasługuje na to, by dopuścić go do dalszych etapów przewodu doktorskiego i taki wniosek przedkładam Radzie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

Warszawa 30.08.2020

ks. Marek Ciesla